

Za prof. PhDr. Zdeňkem Matějčkem, CSc.

Na podzim loňského roku, 26. října 2004, tento vzácný člověk po dlouhé a kruté nemoci vydechl naposledy. Naplnil vrchovatě svůj plodný, obdivuhodný život, jenž zasvětil především dětem. Služba a pomoc těm nejpotřebnějším byla středem jeho snažení, objevování, poznávání a prosazování co největšího dobra pro každé dítě. Činil tak na co nejvyšší vědecké úrovni a vynikající klinické práci. Dětem, zvláště jakkoli postiženým, dával své srdce a pomáhal jim bojovat s jejich trápením. Jistě také proto, že je důvěrně znal ze svého vlastního života a naučil se mu sám čelit.

Profesor Matějček byl dobrým manželem a otcem a ve své rodině, hlavně v lásce a obětavosti své ženy, nalézal potřebné zájem, porozumění a podporu pro svou zásluhou práci.

Byl též upřímným přítelem, spolupracovníkem a kolegou. Pro svou rozsáhlou popularizační činnost ve prospěch rodičů a dětí byl velmi známý a tak se nelze divit, že zdaleka a široka ho mnoho lidí žádalo o pomoc. Všem vycházel vstříc, doprovázel svá vyšetření vždy dobrotivým úsměvem a něžným pohlazením dítěte. Při uzavírání své činnosti napočítal na 40 000 pacientů, kterým se za celý svůj život věnoval.

Zdeňk Matějček byl také vynikajícím učitelem, vědcem, opravdovým dětským psychologem. Ostatně, spolu s prof. Langmeierem tento obor založili a rozvinuli na mezinárodní úroveň. A v dobách nejtěžších tím pomohli zabránit likvidaci psychologie, jež z ideologických důvodů měla být tehdy nahrazena teorií o vyšší nervové soustavě.

O životě profesora Matějčka, jeho osobnosti,

práci a úspěších jsme opakovaně informovali v Čes.-slov. pediatrii při jeho životních jubileích, naposledy při jeho osmdesátinách.

Dnes, v okamžicích tak smutných, by autor těchto řádek chtěl zhodnotit celkové odborné dílo prof. Matějčka.

Prof. PhDr. Zdeňk Matějček, CSc., nastoupil po promoci na Filozofické fakultě UK v Praze 1949 jako psycholog v Sociodiagnostickém ústavu v Praze, který byl přeměněn později na Oddělení dětské psychiatrie tehdejšího Středočeského kraje. Zde pracoval do roku 1969, kdy nastoupil do funkce odborného asistenta a pak docenta na Katedře pediatrie ILF. Zde byl činný až do roku 1991, kdy odešel do penze, vlastně do nového zaměstnání ve Vědecko-výzkumné laboratoři rodiny, vedené docentem Dytrychem.

Brzy suverénně pronikl do širokého kruhu dětské psychologické problematiky ve věkovém rozpětí od kojeneckého až do věku mladistvého, od mentálně retardovaných dětí k dětem s mimořádným nadáním. Stále více se přitom soustřeďoval na děti ve zvlášť obtížných situacích – ohrožené, zvláště opuštěné, chronicky nemocné

a postižené. S důrazem na poznání jejich rodiny a jejího významu v řešení problémů těchto dětí a jejich vývoje. Postupně se zabýval otázkami neuropsychologickými, somatopsychickými, výchovnými, školskými.

Neobyčejně významná je jeho mnohaletá psychologická práce v dětských domovech Středočeského kraje. Dala mu nejenom podklady k jeho další vědecké práci, ale spolu s prof. Langmeierem a doc. Kochem jej přivedla v roce 1963 k zásadnímu návrhu na novou koncepci péče o děti zbavené rodinného prostředí. Zde byly rodinné principy opět znovu nastoleny i proti sou-



časné státní ideologii a obecné sociálně-pedagogické praxi té doby. Dodnes však není zcela naplněna.

Ze své bohaté činnosti klinického psychologa těžil i ve své souhrnné publikaci *Praxe dětského psychologického poradenství* (1991). Tato kniha je velmi cenným vodítkem pro klinického a poradenského psychologa, zvláště v tom, jak pochopit vztah dítěte k jeho rodině a naopak. Je současně svědectvím o jeho schopnosti vynikajícím způsobem zobecňovat zkušenosti z celoživotní praxe a také přitom nepřehlížet biologické a zdravotní aspekty stavu a vývoje dětí a jejich poruch. To je pro psychology zvláště důležité, stejně tak jako lékaři musí respektovat aspekty psychosociální ve své práci.

Velkou pozornost věnoval dlouhodobému sledování dětí v dětských domovech. Proto mohl spolu s profesorem Langmeierem nově formulovat obraz poškození dětí dlouhodobou institucionální výchovou, který vyústil ve stanovení čtyř základních typů deprivace ústavních dětí. Po teoretické stránce překonalo toto zobecnění dlouhodobých pozorování tehdy obecně přijímaný názor o jednotném syndromu či psychopatologické jednotce všech dětí vyrůstajících v deprivčních situacích. Současně bylo poprvé u nás poukázáno na význam nejčasnějších fází vývoje dítěte pro celý jeho život. Tím prof. Matějček formuloval spolu s J. Langmeierem daleko dříve význam tohoto období proti pozdějším autorům, objevujícím imprinting, senzitivní fáze a attachment i u člověka (Počátky našeho duševního života – 1986). Současně definovali základní duševní potřeby dítěte a na jejich základě vytvořili novou víceúrovňovou koncepci deprivace v dětském věku. Tím dosáhli mezinárodního uznání a možno říci i proslulosti. Jejich kniha *Psychická deprivace v dětství*, kde všechny tyto poznatky jsou shrnuty, byla opakovaně publikována u nás i v zahraničí (3. vydání v češtině, jedno v angličtině, němčině a ruštině). Přitom každé její vydání je dalším stupněm poznání a širšího pojetí tohoto závažného jevu v péči o dítě.

Na základě své klinické praxe a výzkumné činnosti prof. Matějček dále rozvíjí již samostatně tuto teorii v souladu se situací našich dětí v současné, ne vždy bezchybně fungující rodině. Nazval ji jako subdeprivaci, tedy stavy drobných poruch a odchylek vzniklých na základě opakovaného nedostatku citových podnětů a ne zcela náležitě osobní péče a pozornosti rodičů k dětem a jejich odpovědnosti za ně. To dále přispělo jak z teoretického, tak praktického hlediska k poznání nedostatečné přizpůsobivosti dětí a jejich socializace.

Spolu s prof. Langmeierem si také povšiml dětí se specifickými poruchami vývoje chování a uče-

ní. Šlo tehdy zejména o nezmapovanou oblast tzv. lehkých dětských encefalopatií a vývojových dysortografií, řazených posléze do obrazu lehké dětské mozkové dysfunkce. Je nepopiratelnou zásluhou prof. Matějčka, že tyto objevy, získávané po dlouhou řadu let, rozpracoval do velké šíře a dovedl tyto závěry uvést do řešení těchto poruch v klinické a výchovně nápravné praxi. To vedlo ke stále širšímu rozvoji speciálních vyrovnávacích a dyslektických tříd. Své poznatky a zkušenosti uplatnil jednak v knize dr. Kučery a kol. *Lehká dětská encefalopatie* (1960), jednak v několika opakovaně vydávaných našich i zahraničních publikacích, věnovaných dyslexii a jiným specifickým poruchám učení. Jeho zásluhy o tuto oblast jej přivedly do poradního sboru mezinárodní Ortonovy společnosti a do předsednictva Mezinárodní akademie pro výzkum poruch čtení.

Prof. Matějček byl výborným učitelem. S velkým zaujetím předával své zkušenosti nejen na Katedře psychologie FF UK, ale i při své vlastní činnosti na Katedře pediatrie ILF v Praze. Spolu s J. Langmeierem vytvořili „pražskou školu“ dětské psychologie, vyučili několik generací psychologů a zásadním způsobem ovlivnili vývoj naší psychologie jako celku.

Osobně shledávám zvláštní význam jeho pedagogické práce v Institutu pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů, kde za dobu dvaceti let svého působení přednášel dětskou psychologii a učil pediatriy, především příští primáře, komplexnímu přístupu k dítěti, a to i z hlediska psychologického a sociálního. Vždy přitom upozorňoval nejen na osobnost dítěte, ale i celého prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, zejména na rodinu a její význam.

Důležité jsou i jeho četné učební texty, skripta a učebnice, které rovněž přesahují hranice našeho státu.

Prof. Matějček měl výjimečnou schopnost velmi dobře pozorovat, z pozorování vyvozovat závěry a zobecňovat je pro vlastní vědeckou práci. Té se v posledních dvaceti letech zvláště věnoval v součinnosti s pracovištěm doc. Dytrycha, kde postupně založil a vedl několik dlouhodobých sociálně-psychologických a sociálně-pediatrických studií, věnovaných dětem ve zvlášť obtížných situacích (nechtěné děti, děti narozené mimo manželství, děti, jejichž otec byl alkoholičkem, děti z rozvedených manželství, děti vyrůstající v ústavech od samého narození). Tyto dnes již transgenerační, longitudinální studie, metodologicky velmi pečlivě založené a vedené, znamenají nejenom závažný přínos teoretický, ceněný i mezinárodně, ale mají i značný dosah praktický. A to až k některým zásadním úpravám rodinné politiky a péče o dítě u nás. Zvláště výzkum dětí narozených z nechtěného těhotenství pro svou

metodologii a longitudinální ráz získal mimořádnou pozornost ve světovém písemnictví.

Kromě rozsáhlé přednáškové činnosti na velkém množství kongresů a sympozií u nás byl opakovaně zván na mezinárodní vědecká setkání a přednášková turné do zahraničí. V roce 1991 byl promován čestným doktorem na Univerzitě v Saskatchewanu v Kanadě, v roce 1995 mu prezident ČR udělil medaili Za zásluhy, získal řadu dalších vyznamenání a ocenění.

I když řada jeho prací je koncipována spoluautorsky, vždy měl Z. Matějček na této činnosti svůj vlastní originální podíl a přínos při definování každé jednotlivé otázky či odpovědi na ni. Na druhé straně mnoho problémů řešil sám a samostatně, s nevšedním citem pro praxi a výstupy pro konkrétní řešení.

Vědecko-populární činnost prof. Z. Matějčka je rovněž obdivuhodná, jak svou šíří, tak i hloubkou, a to též za využití všech sdělovacích prostředků. Cítil ji na co možná nejintenzivnější ovlivnění nejširšího obyvatelstva, především rodičů, aby rozuměli dítěti, jeho potřebám, aby se co nejlépe o ně starali. Neobyčejně významnou roli v tomto úsilí sehrál jeho film Děti bez lásky, který zabrzdl v polovině 60. let masový rozvoj kolektivní výchovy. Z doby nejposlednější pak musíme vzpomenout uvedený seriál Lekce lidskosti.

Rovněž jeho přednášková činnost na veřejnosti při zachování přísného vědeckého principu je neobyčejně ceněna. Významné jsou jeho knihy Člověk známý a neznámý – spolu s doc. Langmeierem (1959), Výpravy za člověkem – spolu s doc. Langmeierem (1981), Rodiče a děti (1986) a pak řada knih a článků věnovaných různým problémům dítěte a jeho rodiny i způsobům a cestám, jak je řešit. A to až do posledních chvil života.

Prof. Matějček byl neobyčejně vzdělaný odborník s širokým všeobecným rozhledem, nevšedním humanistickým cítěním a mimořádnou skromností. Představoval a jeho dílo stále jistě bude představovat v naší vědě i společenské praxi mimořádný význam, přesahující svým významem hranice naší země.

Svědčí o tom také jeho již zmíněná rozsáhlá klinická činnost, jež se promítla do jeho stále se rozvíjející práce vědecko-výzkumné a pedagogické. Jeho odborná publikační činnost čítá několik set odborných publikací, vědeckých pojednání a článků v časopisech, monografiích či v příspěvcích do knih autorských kolektivů. Svědčí o tom i jeho připravenost a vytrvalost v různých oblastech péče o dítě, především opuštěné, sociálně osiřelé, týrané a zneužívané.

Svědčí o tom i jeho účinná podpora a pomoc rodičům v různých situacích. Významně se podílel na činnosti a rozvoji SOS dětských vesniček a využití jejich zkušeností a poznatků v dalších oblastech péče o děti žijící mimo vlastní rodinu.

Závažný je též jeho podíl na zkvalitnění práce řady dobrovolných organizací, zabývajících se problematikou péče o děti. Velmi blízko mu byly postižené děti. Vážil si své účasti na práci Nadace Bariéry, určené pro pomoc zdravotně postiženým dětem.

Bylo by toho ještě mnoho, co prof. PhDr. Zdeněk Matějček, CSc., vykonal. Ale nelze vše říci, vyslovit, či napsat. Ale jedno ano – byl to opravdový člověk, plný lásky k druhým, služby a pomoci potřebným, ohromné pracovitosti a náročnosti k sobě, pravdivosti v životě i ve vědě, vzdělávání a v klinické práci.

Bude nám hodně chybět.

Prof. MUDr. Jiří Dunovský, DrSc.

Upozornění

Naléhavě žádáme autory, aby věnovali zvýšenou pozornost přípravě rukopisů. Imprimovaná verze článků je konečná a při korektuře není možné měnit věty či jejich slovosled, vypouštět odstavce či doplňovat text. Při korektuře lze opravovat pouze chyby vzniklé při přepisu textu. Děkujeme za pochopení.

Redakce